

ІНФОРМАЦІЙНА СТРУКТУРА РЕЧЕННЯ ТА СТРАТЕГІЇ ЇЇ МАРКУВАННЯ В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ

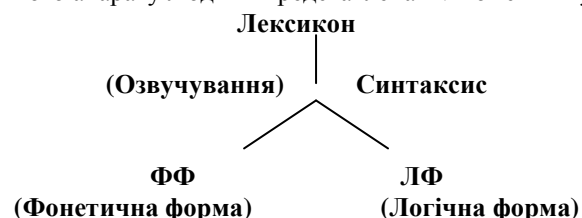
У статті висвітлено головні положення сучасної теорії інформаційної структури речення, визначено термін "інформаційна структура речення" з позиції програми мінімалізму, проаналізовано сучасні підходи та виокремлено переваги новітнього інтерпретативного підходу, досліджено стратегії маркування компонентів структури в давньоанглійських писемних пам'ятках.

Інформаційна структура речення (ІСР) відображає семантичні відносини між смисловими групами, що складають основу його змісту та упорядковані й оформлені відповідно до граматики певної мови [1: 21].

Вивчення синтаксичних та просодичних властивостей, що впливають на структурування інформації у реченні, дедалі більше привертає увагу науковців. Окрім суто лінгвістичного інтересу, проблематика ІСР набуває прикладного характеру, оскільки тісно пов'язана зі створенням штучного інтелекту – розпізнаванням тексту, синтезом мовлення, моделюванням мовних систем тощо. Серед останніх розробок відзначимо праці американських учених [1; 2; 3;], в яких за допомогою новітніх студій генеративної граматики та комп'ютерних технологій досліджено ІСР у низці сучасних мов. Не залишається поза увагою й діахронний аспект цієї проблеми. У розвідках німецьких [4; 5] та нідерландських [6] учених теорія ІСР у поєднанні з мінімалістською програмою Н. Хомського [7] використана для аналізу особливостей різних форм структурування інформації в давньоверхньонімецькій та давньоанглійській мовах. Водночас невирішеною залишається низка питань, пов'язаних з вивченням інформаційної структури речення в історичній площині. Так, одним з актуальних завдань теорії ІСР є визначення мовних засобів маркування інформаційної структури в тексті. **Мета нашого дослідження** – підтвердити та проаналізувати наявність різних типів стратегій маркування ІСР у давньоанглійських писемних пам'ятках.

Термін "інформаційна структура речення" охоплює різні дискурсивні поняття, що інтегруються як властивості в синтаксисі, а потім знаходять відображення в семантиці та фонології. Помітний внесок у розробку проблематики ІСР зробили представники генеративної парадигми: Поттс (Potts) [1] – інтерпретативний підхід; П. Портнер (P. Portner) [2]; Н. Хомський [8], Л. Ріцці (L. Rizzi) [9] – формальний напрям. Прихильники формального напрямку використовують термін ІСР на позначення особливостей репрезентації топіка-фокусу на синтаксичному та просодичному рівнях. Зазвичай топік – це інформація, відома з контексту, фокус асоціюють з новою інформацією. Н. Хомський визначає фокус як фразу, що містить інтонаційний центр [8: 153]. Все, що не містить фокусу, називають пресупозицією (топіком). З іншого боку, Р. Джекендофф [10: 240] впроваджує фокус-ознаку (F feature), якій притаманна як фонологічна, так і семантична інтерпретація, отже прямої кореляції між фокусом і наголосом не існує.

У подальших розробках формального підходу Н. Хомський [7: 168] пропонує вважати топік і фокус формальними ознаками в синтаксичному компоненті генеративної системи та інтерпретувати їх на двох рівнях: Фонетична форма (артикуляційно-перецетривна система) та Логічна форма (концептуально-інтерпретаційна система). Як результат, відбувається операція Озвучування. Схематично організація мовного апарату людини представлена Н. Хомським у такий спосіб:

Рис. 1. Системна організація мови людини (С-система).

Таким чином, інформаційна структура синтаксично закодована і збагачується за рахунок компонентів ФФ та ЛФ.

Суттєвим внеском у теорію ІСР є концепція Л. Ріцці [9], в якій С-система складається з силової (ForceP) та фінітної (FinP) фраз. Отже, ІСР представлена формулою: [ForceP[TopP[FocP[FinP[TP...]]]]], де ForceP (силова фраза) встановлює відношення речення до контексту, включаючи інформацію про тип речення; TopP (топік) презентує стару інформацію в

контексті; FocP (фокус) експлікує нову інформацію; FinP (фінітна група) містить такі елементи як час, спосіб, стан тощо. Отже, топік і фокус є "сендвічами" між FocP та FinP.

Новітній інтерпретаційний підхід, що розвинувся з формального, спирається на програму мінімалізму Н. Хомського [7] та вивчає внутрішні і зовнішні функції конститuentів речення, вважаючи ICP інтерфейсом між компонентами граматики і прагматики [1]. У межах цього підходу панівною є думка про присвоєння дискурсних функцій синтаксичним і фонологічним конститuentам, що пов'язано з "мапуванням" лінгвістичної структури в синтаксичну. Зазвичай, інтерпретації підлягають марковані конститuentи фокусу і топіку, моделюючи у такий спосіб внутрішню та зовнішню функції речення [2]. Перевагою цієї концепції є те, що топік і фокус розглядаються як семантичні феномени, створюючи формальні методи моделювання структури фокус-фон та топік-комент. Кожен конститuent фокусу пов'язаний з фокус-байндером. Останній розглядають як елемент, чутливий до фокусу: частки (напр.: *only*), предикати (що передають ставлення до чогось), іллокуційні оператори тощо. Фокус визначається структурними відношеннями (*c-command*) між фокусом та фокус-чутливими операторами [1]. Експонент фокусу – це синтаксична X-категорія, пов'язана через проєкцію фокусу з фокус-функцією, що вільно приписується до синтаксичного експоненту конститuenta, утворюючи домен фокусу. При такому підході ЛФ розглядають як синтаксичну структуру, яка, з одного боку, відноситься до структури Spell-out (Озвучування), а з іншого – до семантичних структур (значення речення, іллокуційна сила, фокус і топік).

ICP включає в себе принаймні два аспекти організації речення. З одного боку, його можна поділити на топік і комент про топік (т.з. структура топік-комент), з іншого – найбільш релевантну інформацію у реченні складає фокус у протиставленні до фону (структура фокус-фон). Структура топік-комент впливає на предикативний поділ речення і пов'язана з поняттям наближеності (відомої інформації в реченні). Виразення топіку стосується об'єкта, про який мають уяву, в певному контексті. Рівень фокус-фон визначає ставлення мовця до релевантності інформації. Новизну співвідносять з референтом фокусу, проте останній також передбачає зосередження елементів, на яких варто акцентувати увагу за певних умов.

Як зазначають Хелланд та Молнер [11], порядок конститuentів речення в усіх мовах відповідає двом структурним принципам: 1) топік перший (Topic First Principle), відповідно до якого інформація, пов'язана з попереднім дискурсом виступає на початку речення; 2) фокус перший (Focus First Principle), визначає, що найважливіша інформація – на початку речення. Обидва принципи не суперечать один одному у випадку, коли додаткова частина топіку (комент) включає в себе фокус, котрий передує своїй додатковій частині – фону, як маркована на початку тема речення.

Важливою складовою інтерпретаційного підходу є аналіз структурування дискурсу на основі принципу "старої/нової" інформації. Інформація, відома з контексту, завжди має передувати новій. Останні дослідження довели, що легкі елементи (напр. займенники) передують важким [12]. Згідно з Прінс [13] інформацію у висловленні можна представити у вигляді таксономії двох взаємопов'язаних відмінностей (Табл.1).

Таблиця 1.

Різновиди інформації у висловленні

Інформація	Відома для слухача	Нова для слухача
Відома для дискурсу	викликана	(не зустрічається)
Нова для дискурсу	невикористана	абсолютно нова

Як видно з Табл.1, головними факторами, що визначають структурування інформації, є її статус у дискурсі, а також особливості сприйняття слухачем. Статус інформації нової як для дискурсу, так і для слухача передбачає, що вона не була попередньо згадана. Окрім того, мовець припускає, що ця інформація невідома слухачеві. На підтвердження цих положень проаналізуємо низку прикладів:

(1) AER CRISTES GEFLÆscnesse .lx. wintra, Gaius Iulius se casere ærest Romana Bretenlond gesohte 7 Brettas mid gefeohte cnysede 7 hie oferswipde 7 swa þeah ne meahte þær rice gewinnan (MS A, C, 60 BC). – Before the incarnation of Christ sixty years, Gaius Julius the emperor, first of the Romans, sought the land of Britain; and he crushed the Britons in battle, and overcame them; and nevertheless he was unable to gain any empire there.

Інформація нова для дискурсу і для слухача характеризується тим, що на початку оповіді мовець зазначає обставини місця або часу. У прикладі (1) – це дата завоювання Британських островів Юлієм Цезарем (AER CRISTES GEFLÆscnesse .lx. wintra – 60 років перед народженням Христа). Далі по оповіді слідує нова інформація, тому мовець пояснює, хто такий Цезар: Gaius Julius se casere ærest Romana Bretenlond gesohte – Гай Юлій – імператор, перший з римлян у Британію здійснив вторгнення. Як видно з речення (1), інформація нова слідує на початку оповіді, що відповідає Focus First Principle.

Статус інформації старої для слухача та нової для дискурсу стосується суті речей, про які, на думку мовця, слухач знає, проте про неї не йшла мова у попередньому дискурсі.

(2)...ac þæt halige godspell hæfð oferswiðod swylcera gedwolena andgit for-oft (Ifric's Hom., 6). – ...but that Holy Gospel hath full oft surpassed the understanding of such heretics.

У реченні (2) þæt halige godspell (Святе писання) не згадувалося у попередньому дискурсі, проте оскільки цей текст релігійного змісту, мовець передбачає, що для слухача ця інформація відома. Для підтвердження такої думки варто зазначити, що мовець вживає вказівний займенник þæt (той).

Статус інформації старої як для слухача, так і для дискурсу передбачає наявність інформації, про яку йшла мова в попередньому дискурсі. Напр.:

(3) 7 cyniges tidum se Arrianisca gedwola wæs upcument... (Bede 44.19-23). – The king's time the Arian heresy was come.

У реченні (3) вказівний займенник se перед іменником маркує інформацію, експліковану у попередньому дискурсі і, відповідно, відому для слухача.

Інформація відома для дискурсу, але нова для слухача не зустрічається, оскільки мовець припускає, що слухач слідкує за дискурсом, тому інформація, відома для дискурсу, відома і для слухача.

Наведений вище аналіз прикладів (1–3) здійснено з позицій інтерпретаційного підходу. Очевидно, що важливою його складовою є виявлення та дослідження мовних засобів маркування ІСР у текстах.

Згідно з А. ван Кеменаде [6], існує п'ять головних типів стратегій такого маркування: 1) інтонація; 2) еліпс; 3) частки; 4) типи виразів, що відсилають слухача до попередньої інформації; 5) порядок слів. Усі наведені стратегії маркування ІСР досить докладно вивчені у сучасних мовах, проте це не стосується давніх мов, зокрема давньоанглійської. Дослідження прозових (Anglo-Saxon Chronicle, Ifric's Homilies) та поетичних (Beowulf) творів VII–XI ст. дозволило нам виявити наступні типи маркування.

Інтонація. Метричні чинники, що діють в германських мовах, були досліджені Г. Куном [14], який виокремлював дві групи слів: незалежні наголошені та ненаголошені (проклітики). Серед першої групи вирізняють сильнонаголошені слова (іменники, прикметники, неособові форми дієслова і деякі прислівники), а також частки. Останні одержують менший ступінь наголосу. Частками виступають фінитні дієслова, окремі займенники, прислівники та сполучники. До проклітиків відносять прийменники та вказівні займенники. Закони Г. Куна узагальнюють у такий спосіб:

1. Закон часток у германському реченні: ненаголошені слова розташовані перед першим наголошеним елементом речення.

2. Закон германського відкриття клаузи: ненаголошені елементи речення включають частки.

Наведемо наступний приклад:

(4) Oft Scyld Scefing sceaþena þreatum, || monegum mægþum, meodosetla ofteah, (Beow 5-6).

Often Scyld, Scef's son, from enemy hosts from many peoples seized mead-benches.

У прикладі (4) oft (often) є ненаголошеним елементом речення, який стоїть перед наголошеними елементами Scyld Scefing sceaþena (Scyld, Scef's son), що підтверджується такою особливістю давньоанглійських творів як алітерація наголошених елементів речення.

Такі узагальнення були сформульовані спочатку для віршованих текстів, а згодом і для давньоанглійської прози [15; 16].

Еліпс. Існують розвідки, в яких еліптичними вважають речення з відсутнім суб'єктом, зазвичай відомим з попереднього контексту [17: 321]. Розглянемо приклади 5(а-в):

(5a) Her Romane gesamnodan ealle þa goldhord ðe on Brytene wæron.

(5б) 7 sume on eorðan behyddan. þæt heo nan man syððan findon ne mihton.

(5в) 7 sume mid heom on Gallia lædon (Anglo-Saxon Chronicle, MS E 418).

This year the Romans collected all the hoards of gold that were in Britain; and some [they] hid in the earth, so that no man afterwards might find them, and some they carried away with them into Gaul.

У реченні (5б) 7 sume on eorðan behyddan відсутній суб'єкт hīē, представлений у перекладі на сучасну англійську мову як they (особовий займенник, III особа, множина), який може бути відтворений з попереднього речення як Romane (римляни). Зазначимо, що такі приклади зустрічаються не лише в перекладах з латини, а й в оригінальних давньоанглійських текстах, зокрема Англосаксонській хроніці. Показово, що в реченні з суб'єктом, представленим іменником, порядок слів підлягає правилу V2, в той час як за відсутності суб'єкта характерним порядком слів є V-final. Топік речення "закодований" у предикаті, а фокус знаходиться на початку речення, отже діє Focus First Principle. Припустимо, що така інформація є найбільш важливою для мовця, оскільки в подальшому надається пояснення, чому запаси золота були приховані римлянами: þæt heo nan man syððan findon ne mihton (so that no man afterwards might find them).

Частки та типи виразів, що відсилають читача до попередньої інформації. Вирази, що відсилають читача до попередньої інформації в дискурсі А. ван Кеменаде [6: 96] пов'язує з прислівниками þa, ðonne, які можуть також виступати як частки. Їх використовують як риторичні засоби для розрізнення старої та нової інформації, оскільки þa, ðonne наголошують, що інформація є

старою для дискурсу. Так, елементи, що знаходяться зліва від *þa* та *þonne*, пов'язані з попереднім дискурсом, тобто виступають топіком. Напр.:

(6) *Hwæt þa se biscop hine blīþelice gefullode and ealle his hiwan on þæs Hælendes name.* – And indeed the bishop blithely baptized him and all his household in the Saviour's name.

У реченні (6) типовий вираз *hwæt þa* вжито з метою привернути увагу до події, що слідує далі в оповіді, вводячи фокус оповіді.

Порядок слів у реченні. Цей тип стратегії маркування ІСР тісно пов'язаний з усіма наведеними вище мовними засобами. Традиційно давньоанглійську мову відносять до мови V2. Речення з таким порядком слів представляють фон висловлення [15]. Фокус пов'язують з порядком слів, коли дієслово знаходиться або в фінальній, або в ініціальній позиції. Напр.:

(7) *Sīgon þa to slæpe* (Beow 1252). – They sank then to sleep.

Речення з дієсловом в ініціальній позиції (V-1) більш характерні для поезії [18:134-145]. У відомому творі *Beowulf* вони зустрічаються на початку оповіді, а також на початку нової частини тексту, яка позначена римськими літерами в манускрипті. Так, зміщення предиката в ініціальну позицію асоціюють з тим, що мовець має на меті представити новий суб'єкт оповіді, фокусуючись на ньому.

Наведені вище приклади доводять, що давньоанглійській мові притаманні ті самі стратегії маркування ІСР, що і сучасним мовам. Варто зазначити, що аналіз еліпсу ускладнений специфікою давніх текстів. Важко також простежити особливості інтонації у давньоанглійській мові. Комплексного дослідження потребують інші стратегії маркування – частки, типові вирази, порядок слів. Залишається невирішеним питання взаємозв'язку та взаємодії усіх типів стратегій маркування ІСР.

Висновки. Потужний поштовх розвитку теорії інформаційної структури речення надали останні досягнення комп'ютерної лінгвістики у царині створення штучного інтелекту. Новітній інтерпретаційний підхід спирається на програму мінімалізму Н. Хомського і дає змогу створити формальні методи моделювання як окремих елементів ІСР, так і структури загалом. Проблеми, пов'язані з достовірністю розпізнавання текстів, спонукають науковців вивчати особливості структурування інформації як у синхронії, так і в діахронії, звертаючись до історичних витоків природи мовних явищ. Важливою складовою цих досліджень є визначення у писемних пам'ятках засобів маркування елементів ІСР. Так, в англійських творах VII-XI ст. нами виявлені і проаналізовані п'ять різних типів стратегій маркування. Вважаємо за доцільне у подальших розвідках здійснити їх комплексне дослідження та створити формальні методики пошуку мовних засобів маркування інформаційної структури речення у давніх текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Schwabe K., Winkler S. On Information Structure, Meaning and Form / K. Schwabe, S. Winkler. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2007. – 350 p.
2. Portner P. Instruction for Interpretation as Separate Performatives / P. Portner // On Information Structure, Meaning and Form. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 407–425.
3. Birner B. J., Ward G. Information Status and Non-Canonical Word Order in English / B. J. Birner, G. Ward. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1998. – 314 p.
4. Hinterhölzl R. The Role of Information Structure in Word Order Variation and Word Order Change / R. Hinterhölzl // Information Structure and Word Order Change : New Approaches to Word Order Variation in Germanic. – Berlin ; New York : Mouton der Gruyter, 2009. – P. 49–67.
5. Petrova S. A Discourse-Based Approach to Verb Placement in Early West-Germanic / S. Petrova // Interdisciplinary Studies on Information Structure. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2006. – P. 153–185.
6. Kemenade A. van. Discourse Relations and Word Order Change / A. van Kemenade // Information Structure and Word Order Change : New Approaches to Word Order Variation in Germanic. – Berlin ; N.-Y. : Mouton der Gruyter, 2009. – P. 91–121.
7. Chomsky N. The Minimalist Program / N. Chomsky. – Cambridge, Mass. : MIT Press. – 1995. – 420 p.
8. Chomsky N. Deep Structure, Surface Structure and Semantic Interpretation / N. Chomsky // Semantics : an Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics, and Psychology. – Cambridge : CUP, 1995. – P. 183–216.
9. Rizzi L. The Fine Structure of the Left Periphery / L. Rizzi // Elements of Grammar. – Dordrecht : Kluwer, 1997. – P. 281–337.
10. Prince E. F. The ZPG Letter : Subjects, Definiteness, and Information Status / E. F. Prince // Discourse Description. Diverse Linguistic Analyses of a Fund Raising Text. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1992. – P. 295–325.
11. Jackendoff R. S. Semantic Interpretation in Generative Grammar / R. S. Jackendoff. – Cambridge MA : MIT Press. – 1972. – 400 p.
12. Hetland J., Molnar V. Informationsstruktur und Reliefgebung / J. Hetland, V. Molnar // Language Typology and Language Universals : An International Handbook, Vol. 1. – Berlin : Walter de Gruyter, 2001. – P. 617–633.

13. Wasow T., Arnold J. Post-Verbal Constituent Ordering in English / T. Wasow // *Determinants of Grammatical Variation in English*. – Berlin ; N.-Y. : Mouton der Gruyter, 2003. – P. 119–154.
14. Kuhn H. Zur Wortstellung und –betonung im Altgermanischen / H. Kuhn // *Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 57, 1933. – P. 1–109.
15. Hopper P. J. Some Observations on the Typology of Focus and Aspect in Narrative Language / P. J. Hopper // *Studies in Language* 3.1, 1979. – P. 37–64.
16. Stockwell R., Minkova D. Subordination and Word Order Change in the History of English / R. Stockwell, D. Minkova // *Topics in English Linguistics* 2. – Berlin ; N.-Y. : Mouton der Gruyter, 1991. – P. 367–408.
17. Hough C., Corbett J. *Beginning Old English* / C. Hough, J. Corbett. – N.-Y. : Palgrave Macmillan, 2007. – 251 p.
18. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах / І. Р. Буніятова. – К. : КНЛУ, 2003. – 327 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Андрушенко Е. Ю. Информационная структура предложения и стратегии ее маркирования в древнеанглийских памятниках письменности.

В статье освещены главные положения современной теории информационной структуры предложения, определен термин "информационная структура предложения" с позиций программы минимализма, проанализированы современные подходы и выделены преимущества новейшего интерпретативного подхода, исследованы стратегии маркирования компонентов структуры в древнеанглийских памятниках письменности.

Andrushenko O. Yu. Sentence Information Structure and its Marking Strategies in Old English Written Records.

The article highlights the main aspects of modern sentence information structure theory, defines the term information structure of a sentence, analyzes modern approaches and emphasizes the advantages of new interpretative approach and investigates the marking strategies of structure components in Old English written records